

E E S T I M A A T A L U R A H W A

S E A D U S

5 j u u l i s t 1 8 5 6 a .

A.A
17524

S t u d j u r . A u g u s t P a h l a .

Tartus 1925 a .

S i s u .

E e s s õ n a 1hk.
1-3.

Esimene jagu.

Põhja-Eesti talurahwa olukord kuni
1856 a. seaduseni.

- I. Maaälade jaotus Baltimaal kuni orduaja
lõpuni 5-6.
- II. Mõisate tekkimine 7-9.
- III. Talurahwa seisukord kuni 18 a. s.
lõpuni 9-19.
- IV. Esimesed talurahwa uuenduskatsed ja
selle tegurid 19-23.
- V. „ Jgga üks ” ja esimene awalik talurah-
wa seadus 1804 a. 24-28.
- VI. Pärisorjuse kaotamine 29-33.

VII. Linnuwabaduse ajajärk 33 - 36.

Teine jagu.

Eestimaa talurahwa seadus 5 juulist
1856 a.

- I. 1856 a. Eestimaa talurahwa seaduse
ettewalmistamine 37-42.
II. 1856 a. Eestimaa talurahwa seadus 42-67.

Kolmas jagu.

Seadusandlus ja talurahwa olukord Põhja
Eestis peale 1856 a. seadust.

- I. 1856 a. Eestimaa talurahwa seaduse
teostamine 67-70.
II. Talurahwa rahutuste tagajärg 70-71.
III. Hilisemad seadused talurahwa elu
korraldamiseks 71-72.
IV. Talumaade müük 72-75
V. Lõppsõna 75-76
VI. Allikad 77-

E e s s õ n a.

Lühikest ülewaadet 5 juuli 1856 a. Eestimaa talurahwa seaduse üle pakkudes, tuleb selgeks teha seadus mitte eraldatuna, waid ka lähemalt waadelda neid ajaloolisi põhjusi, mis seaduse tekitamise wälja kutsusid. Oleks ebaotstarbekohane lõpetada seaduse waatlemist sell kujul, nagu ta 1856 a. tekstis osutus, sest omakohast huwi pakub ka 1856 a. seaduse edaspidine arenemine kuni käesolewa ajani, mida olen püüdnud lühidalt kirjeldada. Pea terve Eesti ajalugu on wäljendatud nimetustega: „Liiwimaa“, „Liiwi kubermang“, „Eestimaa“ ja „Eesti kubermang“, kuna nimetust „Põhja- ja Lõuna Eesti“ on hakatud kirjanduses kõige wiimasel ajal tarwitama, selle tõttu oleks soowitaw olnud ka käesolewas kirjatöös tarwitada nimetust „Põhja = Eesti“, kuid uue nimetuse tarwitamine oleks toonud palju asjatuid seletusi kirjatööle juurde, mis pärast tarwasin soodsamaks wana nimetust

2.
„Eestimaa” tarvitada, mis tähendab praegust Põhja-Eestit.

Eesti juriidiline terminoloogia pole veel küllaldaselt välja arenenud, mispärast olen enamwähem kinnipidanud cand jur.K.Päts'i|väljaandel 1901 a. ilmunud Eestimaa Talurahwa Seaduse tõlke kirjakeelest ja seadust ennast waadelnud samas järjekorras, nagu ta seaduses on järjestatud. Põhja-Eesti talurahwa seadus on arenenud käsikäes endise naabri kubermangu Liiwimaa seadusandlusega; selle tõttu olen riivanud ka wiimast.

1917 aasta ja Eesti Wabariigi seadusandlus on 1856 a. seadusest tubliste muutunud, kuid nende muudatuste kwalifitseerimise üle on väga vähe, ehk õigem pea sugugi literatuuri ilmunud, sellepärast sünnitab raskusi uute agraarõigusnormide juriidiline defineerimine.

1856 a. seaduse kirjeldamisel olen suuremat rõhku pannud agraarolude käsitamisele, kui talurahwa tähtsamale õigusinstituudile, kuna teisi alasid puutuwaid norme olen lühidalt kirjelda-

nud, näit. talurahwa eraõigust, sest suuremat
tähelpanu wäärrib eraõiguses Baldi eraseaduse
III köide.

Tartus, maikuul 1925 a.

August P a h l a .

... sest ajast mil sakalased läb-
numeromane rühwale liiwelid, katlasi ja woi-
lasi wallutama hakkasid. „Läti Hindrahn“ aja-
raamat ja ~~liht~~ Census Danise annawad ennawähem
kujuka pildi wana- seati olude üle. Niisama ni-
metatud raamatud käsitleb agraarküsimust.

Ennad eestlased kirjeldid wana ühiseid külade-
kõnga¹⁾, erandid wististe ei tuntud²⁾. Kui
rahwarw kaswis, lehwadati pildu külasega, e. o.
selli teel, et taagid külast lähenes ümbruses
asus wate, mille wapidid põlüharihiniseke seade
oli waha põlütati. Sõnda kujutas endise küla „wama-
silla“ juurde uus wala, tütarlased, moodustas
kes endise külaga külasõnna, et kui wõnari

1) 1907. J. Ulbina loengud agraarõiguses. 2) Mibi-
... 1905 - 1905 Puhastatud seadus Eestis

Esimene jagu.

Põhja-Eesti talurahwa olukord kuni 1856 a. seaduseni.

I. Maaalade jaotus Baltimaal.

Kindlamad andmed eestlaste üle algawad 12 aastasajast, s.o. sest ajast mil sakslased Läänemere maade rahwaid liiwlasti, lätlasi ja eestlasti wallutama hakkasid. „ Läti Hindreku " aja raamat ja Liber Census Daniae annawad enamwähem kujuka pildi wana- eesti olude üle. Wiimane nimetatud raamatust käsitab agraarküsimust.

Wanad eestlased harisid maad ühiselt küladekaupa¹⁾, eraomadust wististe ei tuntud²⁾. Kui rahwaarw kaswis, laiendati põldu kütisega, s.o. sell teel, et kusagil külast lähemas ümbruses asuw mets, mille maapind põlluharimiseks soodne oli maha põletati. Nõnda kujunes endise küla „ emaküla " juurde uus asula „ tütarküla; moodustades endise külaga küla-konna, ehk kui uuemat

1) Prof. J. Uluotsa loengud agraarõigusest. 2) Mihkel Jürison. 1905 1906 Punased aastad Eestis 1907 a. lhk. 6.

termini tarvitada „ kihelkonna “.

Saksa rüütliid nimetasid ärawõidetud Baltimaa Püha - Roomariigi prowintsiks, mille pinnal tekisid : Riia peapiiskopkond, Tartu, Saare-Lääne ja Kuura piiskopkonnad ja Daani prowints Eestimaa (Harju ja Wiru maakondade territooriumil). Mõõgawendade ordul olid maad Sakalas ja Järwamaal. Peale suurt Eesti mässu 1343 a., müüs Daani kuningas 1347 a. oma Eestimaa hertsogiriigi Preisi ordu kõrgemeistrile. Juriidiliselt esinesid piiskopid ja ordu Püha Roomariigi riigiwürstidena.

13 aastasajal oli praegusel Eesti Wabariigi territooriumil 3 maahärrat : Tartu ja Lääne piiskopid, rüütliordu ja Daani kuningas.

Feodaalõiguse põhjal oli wasall maahärra (süserääni) teenistuses, mille tasuks andis wiimane wasallile tüki maad kasutada (dominus utile). Harilikult jättis landesherraga osa maid omale tarvitamiseks. Maahärra oli maaala omanik (dominus directus).

II.

Mõisate tekkimine.

Kõige rohkem oli wasalle Harju- ja Wirumaal, vähem piiskoppide territooriumil, kuna selle was-
tu seal suuremad maaalad wasallidele anti. Kõige
vähem oli wasalle aga ordumail.

Lääniõiguse põhjal wasallidele antud maadest
tekkisid iseseiswad põllumajapidamise üksused, n.n.
„ mõisad “. Mõisate moodustamiseks tarwitati 3 süs-
teemi: esimese wiisi järele wõeti külaelanikkelt
lihtsalt kõik maad ära, teise järele - wõeti ai-
nult osa talumaid ära ja kolmandal wiisil - talu-
maad jäeti puutumata, wiimane meetod praktiseerus
ainult sell korral, kui wasallil omal maad küllal-
daselt oli¹⁾.

Rootsimaal oli 16 ja 17 aastasajal kombeks
ametnikkudele palga maksta mõisate tarwitamiseks
andmisega. Jseäranis ohtralt annetas mõisaid ku-
ninganna Kristiine (1632 - 1654 a.) .Sell teel
tekkisid mõisad Järwamaale, kus kuni orduaja lõ-

1) Prof. J. Uluotsa agraarõiguse loeng.

8.
puni mõisaid peaaegu ei olnudki, sest ordu sõja-
jõud ei tarwitanud palju wasallide abi.

Lääniõiguse põhjal wõis wasall maad edasi
anda ainult sõjateenistuseks kõlbulisele pojale,
wastasel korral läks mõisa edasi uuele wasallile.
1397 a. lubas Ordu kõrgemeister Wiru ja Harju
wasallidele lääni edasi anda, wasalli surma puhul,
ka tütardele ja teistele sugulastele¹⁾.

1604 a. otsustas Rootsi riigipäew, et Rootsi -
maal wõib kroonumõisaid ainult meespärijatele
edasi anda, missugune otsus 1655 a. Riigipäewa mää-
ruse põhjal Rootsimaa kohta jõusse astus. 1680 a.
seadusega laiendati 1604 a. seadus ka Liiwi- ja
Eestimaa peale. Wasallidelt, kes muil alustel
maid waldasid wõeti mõisad riigile üle. Nimetatud
põhjused redutseeriti Liiwi mõisnikkelt umbes 5/6
mõisaist ja Eesti mõisnikkelt umbes 1/3. Peeter I
andis suurema osa Rootsi walitsuse poolt redutsee-
ritud mõisaist endistele pidajatele tagasi.

Juriidiliselt olid mõisnikud kuni 1783 a. kas

1) Prof. J. Uluotsa agraarõiguse loeng.

põlised rentnikud ehk lääniõiguse põhjal mõisa-
 pidajad, sest Peeter I andis mõisad tagasi mitte
 eraomaduseks (*bonum*), vaid kui lääni (*no-*
ucentie). Ekateriina II tunnistas 3 mail 1783 a.
 kõik feodaalõiguse põhjal kasutatavad maad Balti-
 maal seniste pidajate eraomaduseks (*dominus di-*
rectus, bonum).

III.

Talurahwa seisukord kuni 18 a.s. lõpuni.

Kuni sakslaste tulekuni elasid eestlased kau-
 nis jõukalt, mida järeldada võib Läti Hindreku aja-
 raamatust, mis teatab, et mõnel rööwkäigul saksla-
 sed kuni 4000 looma ja 2000 hobust eestlastelt ära
 wiinud ¹⁾.

Wanad eestlased maa eraomadust ei tunnud. Ger-
 maani rüütlid, kes Roomaõiguse eraomaduse instituu-
 diga tuttavad olid, tunnistasid eestlastelt ära-
 võetud maad omaks, kuid jätsid osa maad siiski
 rahwa tarwitada. Külakondade maad seega teatava
 piirini puutumata, aga maa kasutamise tasuks olid

1) M.Jürison 1905 1906 Punased aastad Eestis lhk 6.

külaelanikud kohustatud wasallile tööd tegema. Külamaa tarwitajad jagunesid 2 liiki, talupidajad ja nende sulased. Wiimased käisid mõisates talupidajate asemel tööl. Töö wõi tegu oli wõrdne koha suurusega. Talud liigitati kuue, wiiepäewa j.n.e. taludesse ja sellele wastawalt olid talupidajad kohustatud mõisa töölisi saatma. Töö, mis mõisale tehti nimetati teoorjuseks.

Esimestel aastasadaudel, peale allaheitmist, olid talupojad weel wabad inimesed, aga juba 15 aastasajal otsustasid mõisnikud wõõraid talupoegi mitte kautada, waid neid endistele mõisnikkele tagasi saata. Sest ajast peale tekkis Eestis orjuse (servus) instituut. Talupoeg muutus õigussubjektist õigusobjektiks, ta oli maa külge seotud ja läks uuele peremehele ühes maaga üle¹⁾. Siiski leidis weel orduaja lõpul ordu maadel wabu talupoegi.

Rootsi walitsus tuli arwamisele, et wäljakurnatud talupoeg ei wõi olla riigitoeks, ja otsustas selle tõttu talupoegade elujärge parandada. 1690 a.

1) Prof. J. Uluotsa loeng agraarõiguses.

tehti kindel wahe mõisa ja talumaa wahel. See maa, mis mõisnikke käes 1638 a. tarwitada oli tunnis-
tati maksuwabaks mõisamaaks, kõik muu aga maksu-
aluseks talumaaks, mida talupojad põliselt tarwi-
tada wõisid¹⁾. Et talupoegade orjused kindlal alusel
seisaks, seati 17 aastasaja lõpul n.n. „ wakuraamatud ”
sisse, kus iga talu kohta eraldi olid kindlaks määra-
tud/määratud/tema peal lasuwad orjused. Orjuste mak-
suüksusteks loeti „ adramaa ”, millel mitmesugune
täendus on olnud. Poola kuningas Sigismund August
määras 1562 a. adramaa suuruseks 180 tündrimaad,
ehk 81⁹/11 wene desatini. Tündrimaa all mõeldi maad,
mille peale külwatakse üks tünder seemet, ehk wene
pinnamõõtude järele 5/11 desatini (1090¹⁰/11 ruut-
sülda maad²⁾.

Rootsi walitsuse 7 weebruari 1687 a. ja 30 juu-
ni 1688 a. määrusega wõeti ette Eesti ja Liiwimaal
kadaster, s.o. maade hindamine häduse ja suuruse

1) M. Jürison 1905, 1906 Punased aastad Eestis
lk 7. 2) A. Рукнепр. Упоминия крепостных
свободы в Русской Империи к России Трои-
цким. изд. 14.

jagatakse¹⁾.

Sarnane adramaa süsteem jättis mõisnikele mõned maatükid hoopis maksuabaks. Nii ei käinud maksu alla metsad, mis peaaegu terwelt mõisate päralt, mille suurus 319.914 desantini ehk 18,66%, kõlbmata maatükid 293.754 des. ehk 17,14 %. Nii näeme siis, et sarnase adramaa süsteemi järele, sellest hoolimata, et Põhja-Eestis mõisamaid kokku 1.038.498 destini, talumaad aga 675.829 desatini, on mõisamaa vähem maksudega koormatud, kui talumaa. Talumaast käis maksu alla 92,56 %, mõisamaast aga 45,75 %²⁾.

Eestimaa mõisnike krediitkassa luges adramaa hinnaks laenudeandmisel: maaadramaa - 2000 rubla ja rannaadramaa - 1000 rubla²⁾.

Esimesena püüdis Poola walitsus Liiwimaal talupoegade elujärge parandada, nimelt tegi Poola kuningas ungarlane Stefan Batorii 1586 a. Liiwi rüütelkonnale ettepaneku talupoegade õigust kergendada^{3 ja 4)}.

1) Oigus ja Kohus Nr.3 -1914 a. 2) Dr.F.G.v.Bunge. Das liv- und esthlandische Privatrecht I Theil lhk.142, 3) Prof.J.Uluotsa agraarõiguse loeng, 4)

A. Põlmepr. Uemõisid nprembesu. coereobis ... lkn. 11.

Gustaw Adolf keelas 1632 a. mõisnikkele kae-
lakohtu pidamise talupoegade üle ära. Kaarel XI
tegi isegi 1681 a. ettepaneku kaotada pärisor-
jus Baltimaal, mis aga läbiwiidaw ei olnud¹⁾.

Eesti ja Liiwi rüütelkondadele ei meeldinud
Rootsi agrarpoliitika, mille järeldusena Liiwi
mõisnikud umbes 5/6, Põhja Eesti mõisnikud 2995
adramaad, ehk 1/3 mõisaid kaotasid²⁾. Et seisu-
korda päästa, pöörasid mõisnikud silmad Wene
keiser Peeter I poole. Wiimasele meeldis rüütel-
konna ettepanek, sest Peeter I oli kawatsus Balti-
maad wallutada, et seega Wenemaale „ akent Euroo-
passe raiuda “, ja rüütelkonna toetusel ei olnud
ka raske Baltimaad alla heita. Allaheitmise kapitu-
latsioonidega kinnitati kõik Eesti ja Liiwimaa
mõisnikkude eesõigused keisri esitaja kindral
Baueri poolt 1710 aastal. Wiimase lubadused kin-
nitas Peeter I uniwersaal-aktiga 1 märtsil 1712 a.,
samuti kinnitati kapitulatsioonid Rootsi - Wene
Nystadi rahulepinguga 30 augustil 1721 aastal³⁾.

1) A. ПУХТЕПЪ. Ученый в крестовничестве... *Чл. 11-12.*
2) Sitska. Rootsiaegne mõisate ärawõtmine Liiwimaal.
3) J. Kärner Talurahwa wabastamine Eestimaal lhk
1 - 5.

16.

Peeter I poolt etteõetud sõjawäe reform nõudis suuri väljaminekuid, kuni 2/3 eelarwest. Sissetulekute suurendamiseks seati Wenemaal sisse „pearahä“ maks, mida talupidajad pidid maksma. Maksude sissekasserimist toimetati väga karmilt, mille tagajärjel 1719 - 1727 aastateni kuni 200.000 inimest ära põgenes lõuna Wenemaa steppidesse ja ääremaadesse. Sarnase masselise maksudest eemalhoidmise takistuseks suurendati mõisnikke eesõigusi talupoegade üle, kes ajajooksul pärisorjadeks muutusid.

Kindla mõisaomanikke korralduse seadis Wenemaale sisse alles Ekateriina II „*революция помещикам*“ 1785 aastal, kuna Baltimaal aadeli korporatiivne korraldus juba aastasadu wälitas.

Baltimaa mõisnikkele oli Wene talupoegade poliitika kasulik selles mõttes, et ta oli esimestele moraalseks toeks orjamaajapidamise säilimiseks¹⁾.

Kõige rängem orjus, mis kunagi Eestis talupoegil on olnud, oli 18 aastasajal. Selleks olid mõõduandwaks omad iseäralised põhjused. Maa oli waeseks jäänud, sest Põhjasõja ajal rüüstasid siin Wene

1) J. Kärner. Talurahwa wabastamine Eestimaa lhk. 6 - 11.

sõjaväed, 1709 aastal oli suur wiljaikaldus ja 1710 -12 hirmus katk, kus 170.000 külaelanikust Põhja-Eestis, ainult 30.000 ellu jäid¹⁾, samuti laastasid maad veel mitmekordsed kontributsioonid, mis Põhjasõja aegu wenelaste poolt sõja jätkamiseks elanikke peale pandi. Et kohustusi täita presisid mõisnikud talupoegi ikka enam ja enam, kui ainukest tulutoovat objekti. Talupoeg oli kõigesuuremas orjuses. Temal ei võinud olla ei liikumise ega liikumata warandust, ega liikumise õigust. Mõisniku õigus ei piirdunud mitte ainult talupoja elu ja keha, waid ka südame ja hinge üle. Ta võis talupoegi paari panna ja neid lahutada. Maapäewa otsus 21 juunist 1712 a. konstateerib: „ läheb üks naine, kel imew või wäike laps teise kohta mehele ja ei ole võimalik sellepärast last temast lahutada, siis on päriühärral, kelle maal laps sündinud, õigus 3 - 4 aasta jooksul, ema meheleminekuust arwates last tagasi nõuda²⁾ .

Talupoja orjuskohused seisid teotegemises ja na-

1) N. Kõstner. Rahwaarwu kaswamine Eestimaal lhk 41. 2) S. Kärner. Talurahwa wabastamine Eestimaal lhk 14-18.

turaalmaksudes. Jga talu pidi aasta läbi igal nädalal mõisale teatud arv hopusepäewi ja peale selle Jüripäewast sügiseni jalapäewi tegema. Sootu raskemana osutus abiorjus, mis selles seisis, et talu pidi peale hariliku arwu tööliste weel abijõudu külwi, heinaniidu, lõikuse, sõnnikuweo j.n.e. puhul andma.

Peale ihunuhtluse oli harilik karistuswiis süüdlase aita wõi keldrisse raudu panemine. Nõnda lasti õnnetu päewade, nädalate ja isegi kuudekaupa kõduneda¹⁾.

Baltimaa pärisorjuse juures on Eestimaa talurahwal kõige raskem osa kannatada olnud. Eestimaa waesel pinnal asus rohkem mõisaid, kui Liiwimaal, wallad olid väiksemad, rahwa tööjõud pisem ja ometi tahtis iga mõisnik niisama suurel jalal elada, kui Liiwimaa oma, ja rahwal oli selle tagajärjel muidugi raskem koorem kanda²⁾.

Talupojal oli keelatud müüa põllusaadusi, siiski, kui mõni seda suures hädas tegi, siis ei jäänud talupojale muud üle, kui sööta karja katuseõlge-

1) A. Saal. Päril ja prii lhk 52. 2) R. Berendsen. 1916 a. Eestimaa talurahwawabastamise 100-a. juubelipidu.

dega, mis aastate jooksul lume ja vihmaga läbi olid ligunenud¹⁾. Peale naturaalmaksude tasumist ei jäänud talupoegile oma ülespidamiseks kewadeks enam wilja üle ja nad toitsid endid kõrdiga, mis walmistati weest, kuhu peotäis rukkijahu ja soola sisse segati¹⁾.

Sell ajal, kui Rootsi talupoeg wabalt arenes ja edenes ja kui Pootsdami mölder oma kuningaga (Friedrich Suurega) kohut käis lagunenud weski pärast, wõidi eestlast wahetada koerte ja mustaräästaste wastu ja tema kõht lõhki lõigata härrade külmetawate jalgade soendamiseks²⁾.

IV.

Esimesed talurahwaelu uuenduskatsed ja selle tegurid.

18 aastasaja esimesel poolel walitses Põhja-Eestis, nagu mujalgi Wenes naturaalmajapidamine, mis kohane oli orjuse edasikestmiseks. Kapitali aset täitsid looduse, eestkätt põllusaadused ja neid

1) Der Erste und sein Hen (nr 51. 2) Täwaleht A 124-1925a.

wõis ainult siis soowitawal hulgal mõisa tõmmata, kui wastawal hulgal maad ja töökäsi mõisa külge oli kõidetud.

Kaubawahetus oli väikene, taludesse leidis teed sool, kala ja osalt ka raud. Tööstuse edustajateks olid ainult jahuveskid ja wiinawabrikud.

Walitses nii taludes, kui ka mõisates kolmepõlvusüsteemi: talwili, suwiwili ja kesa. Loomi oli vähe, seega ei saadud terwet kesa rukki alla wäetada. Selle tõttu halb lõikus ja sagedased wiljaidaldused. Keskmise wiljasaak oli vähe üle 4 seemne. Esialgsest said siiski mõisnikud selle sissetulekuga läbi, kuid mida enam läbikäimine edenes, seda suuremaks muutusid mõisnikke wäljaminekud.

Peeter III lubas mõisnikke wäljamaale sõita, kus wäljamaa aadeli uhket elu tundma õpiti. Prantsuse Versailles'i kombed awaldasid Wene kojaringkonna peale tugewat mõju. Ekateriina II katsub Versailles'ile järele ahwida, omandatakse sadasid ülikonde, korraldatakse kulukaid balle, et oma "eurooplikkusega" teistest ette jõuda. Kojaringkonnast lewineb uhkuse tung ka aadeli, eestkätt Balti mõis-

21.
nikke, sekka, mis muidugi uusi wäljaminekuid kaasa toob ¹⁾.

Järjest kaswawate wäljaminekute katteks otsitakse uusi sissetulekuid sellega, et talupoegade orjusid suurendatakse, metsi laastatakse ja põldu küttise teel laiendatakse, kuid need wõtted ei suuda wäljaminekuid katta.

Üheks ettenägemata põhjuseks, mis pärisorjuse süsteemi praed sisse lõi oli rahwaarwu kaswamine, nimelt oli 18 aastasajalõpuks rahwa arw ligi 200000 inimese peale tõusnud ¹⁾, tarwitusel olew põllupidamise wiis ei suudnud enam kõigile haganaga leiba-gi anda. Nimetatud nähtust katsuti masselise talupoegade müümisega likwideerida. Et kodumaal orjade peale nõudmist ei olnud, siis müüdi Wenemaale. Ekateriina II aegu müüdi talupoegi isegi soldatiteks, muidugi Wenemaale.

1783 - 87 aastatel puhkesid Liiwimaal n.n. „pearaha mässud“ wallale. 1783 aastal laiendati „pearahamaksu“ ka Balti talupoegade peale. Wiimased arwasid, et ühenduses uue maksuga kõik endised maksud

1) J. Kärner. Eestimaa talurahwa wabastamine lhk 22 - 23.

ja orjused ära on kaotatud. Kartes rahutuste laiene-
mist, otsisid P.Eesti mõisnikud abinõu selle vastu.

Wabamad Lääne-Euroopa waated awaldasid omajagu
mõju mõnede siinsete mõisnikke peale, kes olukorda
ebaloomuliseks tunnistasid ja püüdsid selle tõttu
talupoegade seisukorda vähemalt omas mõisas paran-
dada. Nimetada oleks neist katsetest :

1) Wigala parun B.J.Uexküll'i , kes 1789 a. oma
talupoegile eriseaduse wälja andis , kus ettenäh-
tud oli, et talupidaja wõis oma talu pärandada, liiki-
wat warandust omandadaja seda pärandada. Teoorjust
ja maksusi nõuti nõnda palju, kui see wakuraamatute-
ga kindlaks oli määratud. Talupoegi jaoks asutati
kogukonnakohus, talupoegist kohtunikkega, kes ka ko-
gukonna kassa üle walwas.

2) 1791 aastal pani Halliku ja Rawa mõisnik parun
Otto Fr.Stakelberg „ Wigala seaduse“ mõne muudatusega
ka oma mõisates maksma¹⁾ .-

3) Peale 1795 a. andis Ääsmäe mõisaomanik parun
Ebbe Ludwig von Toll oma mõisa talupoegile n.n. „Toll-
õiguse“, mille järele pärisorjus põhimõtteliselt
ära kaotati. Talupoegile anti õigus oma härra peale

1) J.Kärner, Eestimaa talur.wabast.lhk 23- 27.

22.
kaewata, kui ta oma lubadusi ei täida.

4) 1801 aastal andis Kandle mõisaomanik von Lövis of. Menar seaduse, mille järele peale 1-st jaanuari 1801 a. sündinud lapsed wabadeks tunnistati, teised talupojad wõisid hoolsa ja eeskujulise ülespidamise eest teatud aja jooksul ka wabaks saada.

Eelpoolnimetatud põhjused awaldasid Eestimaa rüütelkonna peale sedawõrd mõju, et maapäew 1795 a. otsustas talupoegade elujärge kergendada.

Tähtsamad punktid 1795 aasta maapäewa otsusest on: 1) mõisnik ei tohi talupoegadelt enam nõuda, kui seda wakuraamatud lubawad, abitöid tuleb piirata, 2) wooriskäimise kohustused seatakse kindlatesse piiridesse, 3) talupoeg wõib liikumat warandust omandada, 4) peksmist tuleb mõõdukalt tarwitada, 5) ainult raskemate kuritegude korral wõib talupoega ära müüa ja 6) eelpoolnimetatud uuendused ei tule awalikult maksma panna¹⁾. Kahjuks täitsid ainult mõned mõisnikud 1795 a. maapäewa otsust²⁾.

1) A. v. Gernet. Geschichte und System des bännerlichen Agrarrechts in Estland lhk 99-103 ja K. Päts Eestmaa talurahwa seaduse arenemise ülewaade. lhk 4. 2) J. Kärner. Eestimaa talur. wabastamine lhk 30.

24.

V.

"Jgga üks" ja esimene awalik talurahwa-
seadus 1804 a.

Aleksander I troonile astumisega muutus waade talurahwa küsimuse peale tubliste. Aleksander I oli wabamõtteline walitseja, olgugi, et ta aadeli eesõigused kinnitas, ei unustanud ta ka talupoegade elujärje parandamiseks sammusi astuda. Eesti-maa talupoegade raske elujärg oli Aleksander I teada, ja temal oli kawatsus siin uuendusi ette wõtta. Tolleaegne rüütelkonnapeamees J.G.von Berg oli sellest Peterburis kuulnud, kartes, et Wene keskwalitsuse poolt hakatakse uuendusi talurahwa asjus maksma panema, mis kohalise aadeli traditsioonidega kokkukõlas ei ole, tegi rüütelkonnapeamees maanõukogule 27 mail 1802 a. ettepaneku uut talurahwaseaduse eelnõu walmistada ja seda maapäewale kinnitamiseks esitada. Ettepanek wõeti wastu ja 18 juunil 1802 a. tuli eelnõu erakorralisel maapäewal läbiwaatamisele, kus 1795 aasta regulatiiw täpsemalt reguleeriti. Jseäralisi uuendusi 1802 a. maapäewa otsuses, wõrreldes 1795 a.

regulatiiviga , ei olnud. 25 septembril 1802 a. kinnitati uus regulatiiv, mis tuttaw on nime all „ Jgga üks “, sest regulatiiv algas nende sõnadega.

Ühes „ Jgga üks “ kinnitamisega sai rüütelkond luba asutada „ Eestmaa mõisnikkude krediitkassa “. Kõigekõrgemalt poolt kinnitati krediitkassa põhikiri 15 oktoobril 1802 a., millega ühes ka kassa ellukutsumiseks keskwalitsuse poolt aadelile 1/2 miljoni rubla 3 % ja 2 miljoni rubla 5 % laenati¹⁾.

„ Jgga üks “ awaldamisega ei jäänud talurahwa küsimuse arenemine seisma, olgugi, et mõisnikud seda soowisid. Wälised põhjused sundisid mõisnikke seadust rewideerimisele wõtma. Olukord muutus sarnaseks, et orjapidamissüsteem ei rahuldanud enam mõisnikke.

Aadeli krediitkassa parandas küll mõisnikke ra-

1) Gernet. Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland lhk 105-108, K. Päts Eestimaa talur. seaduse arenemise ülewaade lhk 6, J. Käerner. Eestimaa talur. wabastamine lhk 34-41 ja A. T. Вачневский. Справочник Эстляндских и паевых земель о кредитной Кам. зыб. lhk 334-425.

26
halist seisukorda, kuid mitte sissetulekut. Napoleoni sõdade tõttu kerkis väljaveetava vilja hind. Nii maksis 1796-1800 aastatel last (45 wakka) rukkid 66 hõberubla, aga 1801-1805 a. juba 95 rubla. Hindadetõus avaldas vilja intensiivsemale produtsioonile, aga orjatalupoeg ei tundnud huvi võõra varanduse kasvatamiseks, seega ei olnud loota põllu pidamise edenemist enne, kui ka talupoeg osa suuremast sissetulekust omale saab.

1802 aastal tekkisid Wolmari ümbruses suured talurahva rahutused, mille maha surumiseks isegi kahurvägi kohale kutsuti. Rahutuste järele käis Tartu ülikooli professor Georg Parrot Aleksander I jutul, äraseletades tõelist talupoegade seisukorda. Warsti peale seda saatis keiser Liiwi maanõunik Fr. von Sieversile kirja (24 detsembril 1802 a.), nõudes, et rüütelkond talupoegade elu korraldamiseks sammusi astuks. Liiwi maapäew võttis nimetatud küsimuse kaalumisele. Et mitte Liiwimaast maha jääda ja välisest survest pääseda, asus Eesti-
maa maapäew weebruari kuul 1803 aastal sama küsimuse lahendamisele, s.o. kuidas talupoegade maksu-

sid ja teokohustusi kindlamale alusele seada. Wakuraamatute reguleerimiseks walib maapäew reguleerimiskomisjoni, kes uute wakuraamatute eelnõu walmistaks, statistilisi andmeid koguks ja selle järele üldise regulatiiwi eelnõu walmistaks. Nimetatud komisjoni poolt walmistatud regulatiiwi proekt, wõeti 14 märtsil 1804 a. maapäewal wastu.

Regulatiiwi põhimõtted olid: 1) Jga talupojale peab, kui ta kõik maksud ja kohustused ära on tasunud, weel üks kuuendik põllusaadustest üle jääma, 2) teotjus peab talumaa suuruse ja hädusega kindlas wahekorras olema, 3) naturaalmaksudena tuleb teataw osa lõikust mõisale anda ja 4) kõik riigi- ja kogukonnamaksud kannab talupoeg endiselt.

Regulatiiwi puuduseks oli see, et talumaa jäeti mõõtmata ja hindamata, olgugi, et talupoegadele jäi õigus sarnast hindamist nõuda¹⁾

Peale regulatiiwi seadis maapäew ka talurahwa seaduse eelnõu kokku, mis 6 ossa jagunes: 1) Talurahwa seisusline korraldus ja kohtuasutused, 2)

1) Gernet. Geschichte und System des Bäuerlichen Agrarrechts in Estland lhk 113-114; J. Kärner. Eesti-maa talurah.wabast.lhk45-46; K. Päts. Eestimaa talurahwa seaduse arenemise ülewaade lhk 8-9.

28.
Kohtupidamise kord, 3 ja 4) talurahwa eraõigus,
5) kaelakohtupidamise kord ja 6) politsei korral-
dus.

See seadus ei tunnista talupoega enam päris-
orjaks kuid ka mitte weel wabaks isikuks. Ta pa-
neb aluse wallale, millel juba oma laekas ja wilja
magasin on ¹⁾.

27 augustil 1804 a. kinnitati regulatiiv ja
talurahwa seadus. Regulatiiv tõlgiti Eesti keelde,
nime all: „ Eestima Tallorahwa seädus, Mõisawan-
nematest nõutud ja meie Sure Kõisri Herrast kinni-
tatud 1805 aasta sees " - ja anti talupoegile ühes
parandatud wakuraamatutega kätte. Samal 1805 a.
awaldati ka ametlikult Eesti keeles „ Eestimaa Tall-
rahwa Kohto Seädus ".

Wõrreldes Eesti ja Liiwi 1804 a. seadusi, on
wiimase seadus palju radikaalsem ja palju soodsam
talurahwale.

1) K. Päts. Eestimaa talurahwa seaduse arenemise
ülewaade lhk 15 - 16.

VI.

Pärisorjuse kaotamine.

Tolleaegne kirjandus wöttis Eestimaa 1804 a. seaduse wali kriitika alla . Ka Peterburis jõuti otsusele, et nimetatud seadus on poolik ja ei wõi talurahwast rahuldada. Uus siseminister würst Kurakin sai 1808 a. keisrilt käsu Eestimaa talurahwa regulatiiwi põhjalikult läbi waadata ja ettekannet temale teha regulatiiwi parandamiseks. Kurakin kandis 1808 aasta lõpül tema poolt kokkuseatud „Tähen- dused regulatiiwi üle“ keisrile ette, kus ta 1804a. regulatiiwi puudulikuks tunnistas.

20 juulil 1809 a. asutati „Eestimaa talurahwa seisukorra parandamise komitee“, millest ka Eesti- maa mõisnikud osa wõtma kutsuti. See komitee walmis- tas „regulatiiwi uuenduse põhimõtted“, millega ka keiser nõus oli ja ettepani Eestimaa maapäewale uuendused läbi wiia ja eelnimetatud komiteele 1 juu- liks 1810 a. esitada .Muu seas nõuti, et talumaa ära mõõdetaks ja hinnataks, mis wäga kulukas töö oleks olnud, nagu Liiwimaa maadehindamine näitas.

Eestimaa erakorraline maapäew astus 21 weebruaril 1810 a. kokku, kus mõisnikkel tuli otsus anda. Küll püüdis rüütelkond asja muuta ja wenitada, kuid nad ei kannud seekord wilja. Et mõisnikke kulukast ja kahjulikust maahindamisest päästa ja endist seisukorda kindlustada, tõstsid Harju mõisnikud esimestena mõtte üles, kas ei oleks soowitaw talupoegi wabaks lasta.

Talupoegade wabastamise küsimusel olid sell ajal suured juured. Lääne-Euroopa riikides, mis Napoleoni poolt olid wallutatud, tuldi arusaamisele, et pärisorjuse instituut on ära iganenud ja takistab riigi edenemist¹⁾. Baltimaal olid toll korral ka omad päewamured, muu seas 1807/8 aasta näljahäda ja soolahinna tõus, Inglismaaga kaubanduslise läbikäimise sulgumise tõttu 1808 aastal.

Nimetatud asjaolud tegid Eestimaa mõisnikkele selgeks, et pärisorjus ka Eestis kaua enam kesta ei wõija parem omal algatusel wabastamist läbi wiia ja selle tasuks paremaid tingimisi wälja kaubelda.

1) J. Kärner. Eestimaa talurahwa wabastamine lhk 60 -61 ja K. Päts Eestimaa talurahwa seaduse arenemise ülewaade lhk 20-21.

17. veebruaril 1811 a. kokkuastunud maapäew võttis wabastamise põhimõtted vastu. Tähtsamad neist on: 1) talupoeg saab isiklikult wabaks, 2) maa jääb mõisniku piiramata omaduseks, mida ta ka waba kokkuleppe teel talupoegadele kasutada võib anda ja 3) 4 aastat peale seaduse väljakuulutamist, saavad talupojad liikumise wabaduse. Need põhimõtted kiitis keiser 31 märtsil 1811 a. heaks ja lubas rüütelkonnale komisjoni walida, kes wastawa seaduse eelnõu walmistaks ja temale kinnitamiseks esitaks.

1812 a. maapäew kiitis wahepeal walmistatud talurahwa wabastamise seaduse eelnõu heaks. Selle järele asutati Tallinna uus komisjon, millest ka mõisnikud osa võtma kutsuti, kes seaduse eelnõu lõpulikult kujul pidid redigeerima. Sõda takistas 1812 - 14 a. komisjoni tööd. Komisjon suuremaid muudatusi ei teinud, wäljaarwatud 4 aastane wabastamisperiood, mis pikendati 14 aasta peale. 1815 a. kinnitas maapäew nimetatud komisjoni poolt redigeeritud proekti, mis weel samal 1815 aastal pealinna saadeti. Peterburis ^{vaatas} (riiginõukogu eelnõu läbi ja esitas kinnitamiseks ,

mis 23 mail 1816 aastal ka järgnes kõigekõrgemalt poolt. 8 jaanuaril 1817 a. kutsuti igast wallast üks kohtunik Tallinna, kus uus seadus neile kätte anti ja samal päewal ka jõusse astus.¹⁾

1816 aasta seadus seisab koos 2 jaost: Esimene jagu on „Eestimaa Tallorahwa Seädmised“ ja teine „Eestimaa Tallorahwa Kässo-Ramat“. Esimene jagu käsitab määrusi ülemineku ajajärgu kohta, kuna teine sisaldab määrusi juba wabaks saanud talupoegade üle. Esimene järk talupoegi said orjusest wabaks 1825 a., wiimane alles 1831 aastal.

1816 aasta seaduse tähtsamad alused on: 1) talupojad moodustawad endist waba seisuse, 2) talupoegadel on õigus liikumat ja liikumata warandust omandada, 3) neil on õigus igasugusi lepinguid sõlmida ja teenistusesse astuda wabal kokkuleppel, 4) talupojad jagunewad kogukondadeks, millel on omawalitsus, wallawanemaga eesotsas, 5) seinised talurahwa kohtud kaotawad maksuuse ja nende asemele asutatakse uued kohtud: a) walla, b) kihel-

1) K. Päts. Eestimaa talurahwa seaduse arenemise ülewaade lhk 21-22 ja J. Kärner. Eestimaa talurahwa wabastamine lhk 79-80.

konna, mõisnik eesistuja ja 2 talupoega , c) kreiskohus, 5 liikmeline, nende hulgas 2 talupoega ja d) ülemmaakohus (Oberlandgericht) ilma talupoegadest kohtunikudeta ja 6) talupojad ei wõi enne Eestimaa linnadesse asuda, kui kubermangus 120.000 meestalupoega on, väljaspoole kubermangu piirisid, aga mitte enne, kui talupoegade arv 140000 peale on tõusnud .

VII.

Linnuwabaduse ajajärg.

Talupoeg oli nimeliselt wabaks saanud, kuid maad temal ei olnud kuhu oma tööjõudu rakendada. Jäi üle wiimast ainult mõisnikule pakkuda. Et 1804 aasta wakuraamatud ära kaotati, siis ei olnud teoorjuse reguleerimiseks mingisugusid tõkkeid olemas.

Talurahwa kurb põlw 1816 - 1856 aastate ni oli tingitud kahest tegurist, nimelt 1816 a. seaduse puudulikkusest ja edenewast põllupidamise wormidest. Peale Napolèoni aegset sõda

algas elaw kaubawahetus; wiljahinnad tõusid kõrgele, näit. maksis last rukkid Riias 1811-1815 a.a. 59 rubla, aga järgmistel 1816 - 20 aastatel juba 86 rubla. Wahepeal edenes põllupidamine õhtu Euroopas, pakkumine oli suurem ja wiljahinnad langetid. 1821 - 25 aastatel maksis last rukkid 51rubla mõini aasta hiljem, 1829 aastal - 45 $\frac{1}{2}$ rubla, mis enam ei tasunud põllupidamist ära. Wäljapääsu nähti ainult põllukultuuri tõstmises. Eestimaal hakkas edenema kartuli kasvatamine ja wiimasest piirituse walmistamine, mis head sissetulekut mõisnikele andis, sest piirituse turg oli suur¹⁾.

Peale 1825 aastat edenes ristikkeinakaswatus ja lammaste pidamine. 1826 a. asutati riigi abiga rüütelkonna merinolammaste sigitusasutus ja 6 aasta pärast (1832 a.) oli Liiwimaal 32 lambapidajat 15308 lambaga, aga 1841 aastal juba 106 asutust 101.000 lambaga. Will müüdi Kärkla, Sindi ja Narwa willawabrikutele²⁾.

3 põllu põllupidamisest mindi wahetus-põllupi-

1) J. Kärner. Eestimaal talurahwa wabastamine lhk 83-84, 27 M. Jürison .1905, 1906 punased aastad Eestis lhk 14-15.

35

damissüsteemi peale üle, wõttes 6,9 ja isegi 12 põllu süsteemi tarvitamisele. Nimetatud majanduslised uuendused nõudsid põllupinna laiendamist ja lapitalude kaotamist. Mõisnikud hakkasid talusid mõisamaade külge liitma, Esimese katse tegi selles suunas Kohila mõisaomanik von Brewem 1825 aastal ja leidis järeltegitajaid¹⁾. Aralõhutud taludest asutati karjamõisad.

Rendilepingud sõlmiti harilikult 1 aasta peale ja selle tõttu polnud talupoeg oma elu üle sugugi kindel- talupojad muutusid liikuwaks massiks, mis isegi mõisnikkele endile ähwardawaks kujunes. Et ebaloomulikust seisukorrast pääseda, hakati nõu pidama talurahwa seaduse uuendamise asjus.

Osalise tõuke selleks andis ka walitsuse püüd Balti seadusi kodifitseerida. Talurahwa seadused olid igas kubermangus isesugused, mis ametkondadele raskusi sünnitasid, et seda pahet kõrwaldada, tegi Riiginõukogu Balti kindralkubernerile ülesandeks Balti talurahwa seaduste ühtlustamiseks komisjoni moodustada, kes nimetatud seadused üht-

1) J. Reinthal. Mahtra sõda lhk 11.

lustaks¹⁾). 1832 aastal asutati Riias talurahwa seaduste ühtlustamiskomidjon, millest wiimaks kubermangu talurahwaasjade ametkonnad wälja arenesid. Kindralkuberner ei kutsunud aga peale 1832a nimetatud komisjoni enam kokku, waid andis talurahwaseaduse ühtlustamise kohalikkudele rüütelkondadele wälja töötada, millega wiimased ka 1837 aastaks lõpule said, kuid mitmesugustel põhjustel jäid talurahwaseadused siiski 1845 aasta kohalise seaduste kogust wälja.

1) J. Reinthal. Mahtra sõda lhk 14 ja K. Päts. Eestimaa Talurahwa Seaduse arenemise ülewaade lhk 28.

Teine jagu.

5 juuli 1856 aasta Eestimaa Talurahwa seadus.

I.

1856 aasta Eestimaa Talurahwa seaduse ettevalmistamine.

1830 aastate ümber selgus, et 1816 aasta maa-reform oma otstarbet ei täida ja ilmsiks tulnud puudused tulewad kõrvalda. Sell ajal walitses Eestimaa mõisnikkude hulgas 3 mõttewoolu. Esimene wool toetas end Preisi õpetlaste kirjatööde peale „seisuslisest riigist“, mis propageeris, et maata elanikkude klass on liikuw, demokraatlik, seega makswale riigikorrale mitte truu, - demokraatlisele elemendile peab kontrastiks olema maaomandusega warustatud aadel. Neil põhjusil oleks hädaohtlik talurahwale, kui proletariaadile maad anda. Teise, wabameelse wooluesitajad, käsid käsikäes Wene edumeelse ringkonnaga ja soowitasid lubada talupoegadele maaeraomadust. Kolmas, konserwatiivne wool, ei tahtnud mingisugustest reformidest kuul-

dagi.

Rüütelkonna peamees Otto von Grünwaldt tegi 14 weebruari 1839 aastal maapäewale ettepaneku - wõtta päewakorda talurahwa elujärjeparandamise küsimus. Ettepanek wõeti vastu ja eelnõu wälja töötamiseks waliti komisjon. Wiimane asus seisukohale, et talurahwa käekäik paraneb, kui maksma panna uus seadus, millega lubatakse talupoegadele maad anda põlisele rendile ja neile wõimaldada soowi korral teorendi pealt üle minna raha ehk naturaarendile, soowitaw oleks ka osa maid talupoegadele alaliselt reserweerida.

Korraline maapäew wõttis komisjoni eelnõu arutusele 13 jaanuaril 1842 aastal. Waliti uus komisjon eelnõu läbi vaatamiseks ja seks katkestati maapäewa tööd kuni 1-se septembrini. Uus komisjon ei olnud eelmise komisjoni tööga rahul, kuid maapäew kiitis siiski esimese komisjoni eelnõu hääks ja keelas kuni 1845 aastani mõisnikkele ära talusid omawoliliselt mõisa külge liita.

Wahepeal ei nihkunud 1842 a. maapäewa otsused paigalt, sest Nikolai I oli mõisnikkude maaomandus kitsendamise wastane ja asus Balti agraarreformi-

de suhtes seisukohale, et talupoegade probleemi tuleb lahendada ainult niivõrd, kui võrd riigi huvid seda nõuavad, peamiselt ja eriti proletaarseeritud talupojad riigile kahjulikus ei muutuks.

Sell ajal oli suurem rõhk pööratud Liivi agraarreformi peale¹⁾. Taheti ära oodata milleks nad kujunewad, et siis wastawalt ka Eestimaal talurahwa seadusega talitada.

1845 a. tekkisid Eestimaal mõnel pool rahutused, mis sundisid rüütelkonda 1842 aasta otsuste kinnitamist kiiremalt sooritada. Nimetatud otsused leidsid kõigekõrgema kinnitust 1846 aastal. Samal 1846 aastal asutati ka Peterburis Läänemeremaade komitee, kelle ülesandeks jäi Balti kubermangude talurahwaasjade korraldamine.

Kinnitatud eelnõu läbi vaatamiseks moodustati Peterburgis eelkomitee, kust ka kaks rüütelkonna esitajat osa võtsid. Eelkomitee asus seisukohale, et :1) mõisnik annab talupoegadele põliseks tarvitamiseks osa maid, kuid hoiab seal-

1) J. Reinthal. Mahtra sõda 19-29.

juures alal maaeraomaduse, 2) nimetatud maaala suuruse kindlaksmääramine jää rüütelkonna hooleks ja 3) eelnõu lõpulikuks välja töötamiseks walib rüütelkond agraarkomisjoni.

Eelnõu teesised leidsid ka Läänemeremaade Komitee häakskiitmist. Wiimase ettepanekul kinnitas keiser 9 juulil 1846 a. eelkomitee poolt väljatöötatud eelnõu.

2 septembril 1846 aastal astus erakorraline maapäew seaduse väljatöötamiseks kokku, wahepeal katkestati istumised ja 18 aprillil 1847 a. wõeti wastu järgmised otsused¹⁾: 1) omadusõigus maa üle jääb mõisnikkele, 2) Talupoegadele antakse alaliseks kasutamiseks kõik need maad, mis tegelikult 9 juunil 1846 a. neil kasutada olid ja 3) teorendi kaotamise järele wõetakse ükskuuendik talumaast mõisasulastele kasutamiseks.

Eelnõu esitati Läänemeremaade Komiteele, kes ta aga rüütelkonnale ümbertöötamiseks tagasi saatis. Erakorraline maapäew astus kokku 23 nowembril 1848a.

1) K.Päts. Esimaa Talurahwa seaduse aren. ülewaade lhk 50-60, G.von Brevem. Meine erinnerungen an die Anfänge der zweiten Agrarreform in Esthland.

ja istangut katkestades , 6 juunil 1849 aastal enam-
 vähem 1847 aastal wastuwõetud otsuste juurde kind-
 laks jäi, tehes ainult väikseid täiendusi , et
 maamõõdu tööd peale seaduse kinnitamist kõigis
 mõisates 10 aasta jooksul läbi wiidakse ja et ag-
 raarseaduse sihiks on maamüümine talupoegadele¹⁾.

1850 ja 1851 aastal kulusid wenekeelse tõlke
 walmistamiseks, mille järele Läänemeremaade Komitee
 alustas eelnõu läbiwaatamist detsembri kuul
 1851 aastal, tehes mõnesugusid muudatusi. 1852 a.
 töötas redaksioonikomisjon eelnõu redigeerimise
 kallal. 25 weebruaril 1853 a. waatas maapäew eel-
 nõu weel kord läbi ja awaldas soowi, et seadus siis
 maksma pandakse, kui kubermangus kõik talumaad
 mõõdetud ja hinnatud on, mis kümne aasta jooksul
 peale seaduse kinnitamist peab läbi wiidama. 1853
 aastal tunnistas Läänemeremaade Komitee eelnõu
 wastuwõetawaks, kuid samal aastal lahtipuhkenud
 Krimmi sõda wenitas seaduse kinnitamist, mis al-
 les sõja lõpul uue keisri Aleksander II poolt 5 juulil
 1856 a. järgnes. Seadus awaldati Senatikäsu kirjaga

1) J. Reinthal. Mahtra sõda lhk 30 - 33.

172.
15 septembril 1856 aastal¹⁾.

II.

5 juuli 1856 aasta Eestimaa talurahwaseadus.

5 juuli 1856 a. sedus awaldati Senati käsukirjaga, nagu eelpool tähendatud, 15 septembril 1856 aastal (2 üldseadustekogu 1856 a. XXXI köide I jagu Nr.30.693, lhk 404 -549) ja astus Eestimaa kubermangu Teatajas 21 aprillil 1858 a. awaldatud korralduse põhjal jõusse 23 aprillil 1858 aastal.

Seadus seisab koos 1315 paragrahwist ja jaguneb üldosasse ja 6 raamatusse.

Üldosa käsitab üldisid määrusi seaduse üle.

1-ne raamat sisaldab norme maaseaduse kohta,

2-ne " " talurahwaseisuse, kogukonna-kohtu- ja politsei asutuste seadusi,

3-s " " talurahwa kohtupidamise seadust,

4-s " " talurahwa eraõiguse norme,

1) K. Päts. Eestimaa talurahwa seaduse arenemise ülewaade. Ahel von Gernet - Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland.

5-s raamat sisaldab politsei korraldust ja
 6-s " " määrusi talurahwa koolidest, talu-
 rahwaasjade ja maakomisjonide üle.

Seaduse juurde on lisatud määrused Eestimaa ku-
 bermangu territooriumil asuwate rootsi rahwusest ta-
 lupoegade üle. Peale selle weel hulk lisasi ja sele-
 tusi seaduse teksti täiendamiseks.

Üldosa § § 1 - 4 .

Talumaa agraarõiguse all mõistame normidekogu,
 mis talumaasse puutuwaid õigusi ja kohustusi ära
 määravad. Talurahwa agraarõiguse territoorium piir-
 dub talurendimaaga . Mõisamasse puutuwaid agraarõi-
 guse norme sisaldab Balti eras. III köide.

Eestimaa talumaa agraarõigus sisaldab(õigem
 sisaldas) kahte liike norme: 1) era, kirikute, sei-
 suste ja häätegewate asutuste mõisate talumaa ag-
 raarseadused ja 2) kroonumõisate talumaa agraarsea-
 dused.

Wiimase liigi normidele praegu talumaad enam
 ei allu, sest 1859 aastal müüdi Eestimaa rüütelkon-

44.
nale 5 kroonumõisat 362.000 hõberubla eest¹⁾. Järe-
lejäanud kroonumõisate: Taebla, Wasknarwa ja Nais-
saare talumaadest on esimese kahe mõisa talumaad
ära müüdüd²⁾. Naissaare talupoegade maade eest mak-
sis riik nende kasutajaile ühekordse kahjutasusum-
ma 1910 aastal, Peeter-Suure nimelise merekind-
luse ehitamise ajal, kui sealt rootslased- talu-
pojad eemaldati. Taebla mõis müüdi keisri käsul
26 juunil 1876 aastal keisri ihuarstile salanõu-
nik Hirschile.

Seega makswad Eestimaa ainult nimetatud esime-
se liigi talumaa (agraarnormid³⁾). Kõik muud talurahwa
õigused (peale maaõiguse), maksawad ilma erandi-
ta kõigi Eestimaa talupoegade kohta⁴⁾.

Esimene raamat (§§ 5 - 276).

Maa kohta käiwad põhiseadused.

Mõisnikud annawad talupojaseisusele igaweseks

1) А. Н. Волковская. Справочник помещиков и
пашенщиков или крестьянских земледель-
ческих хозяйств, номер 1 стр. 274.

2) Axel von Gernet. Geschichte und System des bauer-
lichen Agrarrechts in Estland lhk 321, 3) sealsamaa
lhk 321, 4) Eestimaa Talurahwa seadus § 3.

ajaks tarvitamiseks kord kindlaksmääratud jao mõisamaad, kuna omandusõigus ja teised õigused, mis mõisamaal iseenesest on (realrechte)neile alale jääb¹⁾.

1. j a g u .

Talumaa mõisast lahutamine ja nende piirid.

Mõisnikud on kohustatud talupoegadele igaweseks ajaks tarvitamiseks andma need põllu-, heina ja karjamaad, mis wiimaste tarvitada olid 9 juunil 1846 aastal²⁾. Talupojaseisusele kasutamiseks antud maa nimetatakse talu- ehk rendimaaks, kõik ülejäänud maa aga mõisamaaks. Rendimaaks ei peeta seda maad, mis enne 9 juunit 1846 a. talupojaseisuse liikmeil, mitte kui iseseiswail talupoigil, waid kui mõisateenijail tarvitada oli. Mõisamaaks loetakse kõik weski- ja kõrtsimaad, metsawahikohad ja kõik maad, mis kohalise kombe järele mõisasulastel palgana tarvitada olid³⁾. Selle wastu

1) E.T. sead. 2) sama sead. § 6, 3) E.T. sead. § 11.

216,
on kõik talukohad , mis kuni 9 juunini 1846 a.mõisamaa sekka einkäinud , ehk neid küll talupojad ei harinud, vaid mõisa seda oma kulul tegi, selle peale vaatamata talumaad. Rendimaa mõisast lahutamise ja piiride märkimise juures peab püüdma , et talud lahutamata maatükid saaksid¹⁾ .

Teoorjuse kaotamisega võib kuni ükskuuendik rendimaast mõisale lahutamata tarvitamiseks võetud saada²⁾ . Kuuendikumaale võib mõisnik sulased elama asetada ehk seda maad muul viisil kasutada.

Jga mõisaomanik ehk tema asemik peab wallawane- ma ja selle abidega neis kohtis, kus rendimaad tema mõisaga kokku puutuvad, mõlemate piirid kindla ku- bitsatega ära märkima ja tööd 1-ks oktoobriks 1859 lõpetama³⁾ . Peale talumaa väljamõõtmist ja piiride kinnitamist on igal mõisaomanikul õigus talumaad mõisamaade vastu ümber wahetada⁴⁾ .

-
- 1) E.T. s. § 15 -23 jaanuari 1859 a. redaktsioonis,
2) E.T.s. § 17,
3) E.T.S. § 32 - 23.1.1859 a.red.
4) E.T.S. § 33 - 23.1.1859 a. red.

II. j a g u .

Maa tarwitamisest.

1. Mõisa ja talumaa wahekord.

Mõisnik ei wõi talumaad teisiti kasutada, kui kas seda wälja rentida ehk talupojaseisuse liigetele ära müüa¹⁾. Kuid mõisnikul on õigus oma äranägemise järele talude maaala muuta, sealjuures ei tohi aga rendilepingutes ettenähtud õigusi rikkuda²⁾. Mets, mis talude heina- ja karjamaadel kasvab, jääb mõisaomaniku tarwitada ja walitseda³⁾. Mõisnik wõib talumaad kasutada ainult wälja rentimise ehk müümise teel.

Ükski talukoht, mis rendimaa piirides, ei tohi üle 24 desatini põldu ja temale wastawa heina- ja karjamaa suur olla. Iga täiskülwatud desatini põllu kohta (kesamaa wäljaarwatud) peab olema 1/3 des. esimese, ehk 2/3 des. teise ehk üks desatin esimese numbri karjamaad. Heinamaa peab nõnda suur olema, et 9 des. suuruse põllumaa kohta tu-

1) E.T.S. §46, 2) E.T.S. § 47, 3) E.T.S. § 50 - 23.1.1859 a. red.

48.
leks 450 puuda keskmist heina , ehk 50 puuda iga põllu tiinu kohta heinu¹⁾.

Ka mitut talukohta võib rentida ehk omandada ostu teel ja kokku liita, kuid liidetud kohad ei tohi üle maksimaalse talukoha suuruse olla²⁾.

2. Talumaa rentimisest.

Jgal talurentimise korral peab mõisaomanikke ja rentnikke wahel kindel leping tehtama, kus mõlemate poolte wastastikkused õigused ja kohustused ära on määratud. Rendilepingu wältus ei wõi lühem olla kui 6 aastat. Rendi lõpetamise korral peab sellest 9 kuud ette teatama. Mõisniku ja rentniku wahelised rendilepingud peawad kirjalikud olema ja maaraamatu (Lagerbuch) juurde lisatama. Muu seas peab rendilepingus ära tähendatama ka tasu, mis maaomanik rentnikule ehk tema pärijatele talus ettewõetud maaparanduste eest pärast rendi-aja lõppu peab maksma³⁾. Wõlgnewarendisumma pealt võib mõisnik 6% trahwi nõuda. Talurentnik ei wõi

1) E.T. S. §§ 26, 59, 127

2) E.T. S.

3) E.t. S. § 73 p. 8.

19.

lepinguga neid kohustusi oma peale wõtta, mis mõisnik ise peab kand~~ma~~. Samuti ei tohi mõisnik oma eesõigusi, mis mõisale antud wälja rentida¹⁾. Lepingu peale waatamata, jääwad mõisaomanikule kõik tema endised asjalikud õigused alles. Rentnikul pole õigust talu põllu-, heina wõi karjamaad muuks põlluks oma tahtmise järele muuta, samuti ka metsa²⁾. Temal pole õigust ilma mõisaomaniku loata talu kolmandamale isikule edasi rentida ega müüa heinu, sõnnikut, palke ja teisa maasaadusi. Jga nõudmist, mis rendilepingust tekkiwad ja mille wastu ei waielda, peetakse waidlemata tõeks ja kohalik politsei on kohustatud abinõu tarwitusele wõtma nõudja kutsel, et leping täidetak³⁾.

Saab mõisa müümise, kinkimise wõi mõnel muul teel uuele omanikule edasi antud, siis ei tohi wiimane enne rendilepingu lõppu lepingut ühekülgselt murda⁴⁾.

1) E.T.S. §§ 78, 79,

2) E.T.S. § 92.

3) E.T.S. § 101.

4) E.T.S. § 112.

3. Rendi tasumiswiisid.

a) Töörent ehk teoorjus, oli niisugune maksustamiswiis renditalude eest, kus talupoeg oli kohustatud teatud *quantum* tööd ehk tööpäewi mõisale tegema. Teoorjus lõpetati kõigekõrgema käsukirjaga 23 aprillil 1868 aastal ära.

b) Segarent on niisugune, mis osalt tööga, osalt rahaga tasuti. Tööga võis rentniku nõusolekul ainult 25% üldisest rendist tasuda, kusjuures iga tööväärtus ka rahas näidatakse ja rentnikule õigus jäätakse tegemata tööde eest rahaga maksta¹⁾.

c) Raharent. Lepingut, mille järele rentnik talu eest mõisale iga aasta määratud summa raha maksub, nimetatakse raharendiks. Raharent põhjeneb wabatahtlisel kokkuleppel ja ei või lühema, kui 6 aasta peale sõlmitud saada²⁾. Jätab rentnik rendisumma 2 aasta jooksul tasumata, on mõisnikul õigus rendilepingut lõpetada. Samas korral on rentniku pärijal õigus talu oma nimele rendi peale

1) J.Reinth.Mahtra sõda lhk 155,

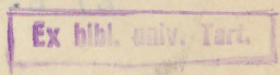
2) E.T.S. § 171-173.

wõtta ja tasuda eelkäija wõlga , kuid mitte rohkem kui aastase rendisumma suuruses.

d) Naturaalrent on niisugune , kus rentnik mõisnikule talu kasutamise eest maksab maasaadustega . Sarnases lepingus peab ära tähendatama ka wiimaste hind¹⁾

e) Põline raha ehk naturaalrent. Rentnikul on õigus tähtajata ja pärandatawalt renditalu kasutada, kuna talu omadusõigus mõisnikule jääb. Põlise rendilepingu juures käsitatakse neidsamu määrusi, mis eelpoolnimetatud lepingute juureski.²⁾ Põline rentnik wõib seaduses lubatud piirides talu kasutada ja rendiõigust edasi anda, kuid ta ei tohi talu hooletusse jätta, pantida, kinkida, samuti ka maaõigusi ja šerwituutisi edasi anda . Mõisnikule jääb õigus rentniku majapidamise üle walwata ja talumaa peal kaswawat metsa kasutada ja walitseda . Kui mõisnik leiab, et talu hooletusse jätmise wiimase wäärtuse peale kahjulikult wõib mõjuda, siis on mõisnik õigustatud nõudma, et talu rentniku lähemale pärijale edasi saaks

1) E.T.S. §§ 180-183, 2) E.T.S. §§ 184, 186.

antud. Kui rent õigeks ajaks pole ära makstud, siis antakse rentnikule 30 päewa aega wabatahtlikuks äraõiendamiseks, kui ta seda pole teinud, siis on tähtaja möödaminemisel politseil õigus wõlgnawat summat sunni teel sisse nõuda¹⁾.

4. Talupoja poolt päriseks ostetud maa kohta käiwad seadlused.

Mõisaomanikul on õigus talumaad päriseks müüa, kas wallas olewaile talupoegile ehk mujal hinge- kirjas seiswaile isikuile, kuid wiimased ei wõi talumaid ennem omandada, kui nad selle walla, ^{nimekirja} kus ostetaw talukoht asub, üles pole wõetud²⁾. Rüütlimõisa eesõigused ei lähe ostetud talule edasi, neid eesõigusi ei wõi ka lepingu teel edasi anda. Rüütlimõisate eesõigused on Wene Ajutise Walitsuse määrusega 1917 a. ära kaotatud. (Waata prof. J. Uluotsa agraarõiguse loeng.) Ainult jahi, kalapüügi ja weskite ehitamise õigused lähewad taluomanikule edasi.

Sunnitagasiostmise õigused (expropriation) jääb

1) E.T.S. § 195
 2) E.T.S. § 201.

mõisnikule järgmistel kordatel: 1) kraawide ja kanaalide kaewamise jaoks, mis a) weetee tunnistamise, b) wee kogumise ja mahalaskmise d) weepaisutamise tarwis tehtud saawad; 2) kaewude ja muude weekogude tarwis, kus niisugusi hädasti waja on; 3) uute teede alla ehk juba olemate teede laiendamiseks; 4) teesillutamise ruusa aukude tarwis¹⁾.

Ostetud talukohaomanikul on õigus maad edasi müüa ehk rentida, ainult selle kitsendusega, et müüdaw maatükk vähem poleks, kui minimaalne suurus seda lubab, s.o. 3 des.põldu ja wastaw jagu heina- ja karjamaad.

Talumaade müümine on keelatud kõigis mõisates, mis kirikute, seisuste ja häätegewate²⁾ päralt on, samuti ka majoraatmõisate talumaid. 16 dezsembril 1860 a. lubati Eestimaa rüütelkonna mõisate talumaade müümine, kuid 3 märtil 1866 a. keelati nimetatud talumaade müük ära. 1912 a. seadusega lubati jälle Eestimaa landrati mõisate talumaid müüa. Sama seadus lubab

1) E.T.S. § 204
2) E.T.S. § 243.

54.
ka majoraatmõisate talumaid müüa¹⁾

Kui mõisa peal krediitkassa võlg, siis peab niisuguste mõisate päralt olevate talude müümise korral selgeks tegema, kui suur osa mõisa krediitkassa võlast müüdava talule kanda jääb²⁾.

5. Maksudest ja orjustest.

Kõik üleüldised maksud ja orjused, selle peale vaatamata, kas nad riigi ehk kogukonna hääks lähewad, saawad mõisate peale nende adramaade arwu järele ära jaotatud. Need kohused jääwad rüütli-, kirikumõisate ja muude maatükkide peale neist lahutamata koormana (reallasten) lasuma.

Ükski mõisa ega maatükk ei või neid kohustusi täitmata jätta, ehk ainult siis, kui nad üksikult sest wabastatud saawad ehk neil mõni sellekohta käiw eesõigus on³⁾. Maakirja (lëndrolle) üles-tähendatud adramaade järgi määratakse ära, kui suurel määdul iga rüütli ja kirikumõis ehk maatükk üldistest maksudest osa wõtma peab. Maksude ärajagamine on mõisnikuseisuse kui rendimaaomanikude kogu eesõigus. Talupoegadega tehtawates rendilepin-

1) ÕIGUS. ja KOHUS Nr.8-1912 a., 2) E.T.S. § 206

3) E.T.S. § 269.

gutes peab igakord maksude kõrgus kindlasti ära määratama, tinigimisega, et kui pärastpoole maksud lepingu määrast kõrgemaks tõusma peaksid, siis ei ole rentnik kuni lepingu lõpuni kohustatud rohkem maksma, kui kokku lepitud¹⁾. Kogukonnal on õigus walla pealt maksestavaid maksusi oma üksikute liigete wahel ära jagama²⁾.

Maksudest on tähtsamad: a) riigi maamaks, b) maakassa maks, c) kiriku ehk regulatiivmaks, d) postimoonamaks, e) teede sillutamise ja korras-hoidmise kohustus ja f) walla omawalitsuse mak-sud.

a) Riigi maamaks. Selle maksu sisseseadmisel Eesti kubermangu on Huwitaw eellugu. Nimetatud maamaks seati 2 mai 1802 a. seadusega üle terve Wene riigi territooriumi sisse, muu seas ka Eesti-maa kubermangu. Kuid Eestimaa rüütelkond tõrkus maamaksu sisseseadmise wastu. Isikliste mõjude tõttu muutis tolleagne siseminister krahw Kotshube: omawoliliselt nimetatud seaduse selles mõttes ära, et ta Eestimaa kubermangu kohta oma makswuse

1) E.T.S. §§ 270, 271,
 2) E.T. S. § 272.

56
kaotas. Alles 1887 aastaks suutis Keskwalitsus
Eestimaa kubermangus ^{Seadust} (maksma panna¹⁾).

Riigi maamaksu alla käiwad kõik kõlbulikud
maad ja metsad, wäljaarwatud riigimaad ja weel
mõned üksikud maaliigid. Maks wõetakse desaytini
arwu järele²⁾.

Eesti Wabariigis wõetakse liikumata waranduse
maksu 19 jaanuari 1919 a. (R.T. Nr. 18/19-1919 a.)
ja 3 jaanuari 1921 a. (R.T.Nr.4-1921 a.) seaduse
järele wanadel alustel, kuid mitte rublades, waid
markades.

b) Maakassa maksud - rüütelkonna ja muude asutuste
ülewalpidamiseks ja muiks otstarbeiks.

c) Kiriku wõi regulatiivmaks - makstakse kiriku-
õpetaja, köstri ja kirikuteenijate ülewalpidamiseks.
See maks põhjeneb Ew.Lutheruse kirikuseaduse peal
(1832 a. S.K. XI köide §§ 470 ja 717). Regulatiiv-
maks on Eesti Wabariigi seadusega ära kaotatud.

Kiriku kohustuste juurde tuli arwata ka kiriku-
hoonetehitamise ja materjali juurdewedu³⁾.

1) Oigus ja Kohus Nr.2-1914 a. , 2) A.von Gernet.
Geschite und System des bauerlichen Agrarechts in
Estland lhk 387, 3) А. Н. Бараневский Сборн.
вопр. и решен. о крестьянских общин. выд.
Импер. [lhk 834

d) Postimoonamaks, millega kaetakse posthobuste ja kutsarite ülespidamise ja postjaama hoonete korrashoidmise kulud.

e) Teede sillutamise ja korrashoidmise kohustus lasub praegugi talupidajate peal. Käesolewal aastal oli Riigikogus arutusel „Teede seadus“, millega kawatseti ära kaotada eelnimetatud naturaalkohustused, kuid Riigikogu lükkas eelnõu tagasi.

f) Wallaomawalitsuse ehk n.n. „walla maks“-kulutatakse walla omawalitsuse ülespidamiseks.

Nimetatud maksudest on Eesti Wabariigi ajal ära kaotatud: maakassa-maks, kiriku ehk regulatiivmaks (seisuste kaotamise seadus III jagu § 6 p.1 R.T. Nr.129/130-1920 a.) ja postimoonamaks. Kuna riigi kinniswara ja wallamaksud on säilinud.

T e i n e r a a m a t .

I jagu.

Talupojaseisuse isiklistest õigustest.

§ § 277 - 296 praegu enam makswad ei ole, sest seisuste kaotamise seadusega 9 juunist 1920 a.

(R.T. Nr. 129/130-1920 a.) on seisused ära kaotatud.

Nimetatud seaduse I ja II jagu kõneleb, et Eesti demokraatlikes wabariigis kaotatakse ära kõik seisused ja kõik seadused ja määrused kaotawad jõu, mis sisaldawad sisulisi õigusi ja eesõigusi, kohustusi ja õiguste kitsendusi ehk üleüldse seisuslikke iseäraldusi. Seadus hakkas maksma 20 augustist 1920 a. (R.T.Nr. 129/130-1920 a.)

II jagu.

Kogukonna seadused.

I. Normid , mis talupojaseisuse kogukondasse jägamist käsitasid on muudetud 19 weebr. 1866 aasta wallawalitsuse seadusega. Wiimane seadus on omakorda 30 märtsi 1917 a. Eesti omawalitsuse seaduse maksma

panemise seaduse (V. osa § 1 põhjal 22 juunil 1917 a.) ja 1919 a. maaseadusega¹⁾ (R.T.Nr.78/79 1919 a.) ümber muudetud.

Praegu maksivad seadused deklareerivad järgmist: 1) Walla maaalasse (territooriumi) kuuluvad kõik walla piirides olevad era- ja riigimaad(end. talu, kuuendiku, mõisa ja kirikumaad) ,2)Kõik isikud kes walla maaalal elavad või seal mõnesugustel alustel kinniswara waldawad või rendiwad, moodustawad walla kogukonna - omawalitsuse alaüksuse.¹⁾

Kes on walla liige? - Wastawad 1856 a. seaduse normid on 19 weebruari 1866 a. seadusega muudetud. Wiimane jälle 22 juuni 1917 a. seadusega. Praegu makswa seaduse järele võiks defineerida, et " walla liige " on isik, kes walla territooriumil elab, või seal mõnesugusel alusel kinniswara waldab ehk rendib.

2. Kogukonna sisemine korraldus (§§ 360 -430). on palju muudatusi läbi elanud. 19 weebruari 1866 a., 30 märtsi 1917 a. ja teiste seadustega. Praegu on

1) A.Loorits. Walla omawalitsuse võimkond ja kohused lhk 8.

wallaomawalitsuse orgaanideks: 1) wallanõukogu-täieõigusliste wallaelanike poolt walitud ja 2) wallawalitsus - wallanõukogu poolt walitud ja on wiimase täidesaatwaks orgaaniks. Mõlemate orgaanide kompetentsi on juurde tulnud mitmesugused alad, näit.

- 1) riiklisest maatagawarast maasaamiseks kandidaatide ettepanemine maakonnawalitsusele kinnitamiseks,
- 2) piirituse ja wiinamüügi awamiseks nõusoleku awaldamine ning awatud joogikohtade sulgumise otsustamine,
- 3) rahwahääletamise ja rahwaalgatamise nõudmistele allakirjutajate kodanikkude hääleõiguse tõestamine j.n.e.

3. Teenistusseadus (§§ 341 -507).

1856 a. seadus on täiendatud mitmesuguste hili-semate seadustega, muu seas 7 aprilli 1897 a. passi-seadusega. Pregu §§ 431 - 507 on makswuse kaotanud 13 septembri 1919 a. „ põllutööliste tööaja ja palgaolude korraldamise seadusega" (R.T.Nr. 71-1919a.) Tähtsamad selles seaduses on kaks esimest paragrahwi: § 1. Põllutööliseks loetakse selle seaduse jä-rele kõik palgalised, kes põllumajapidamises, maja-talitamises, aiatöös, kui ka põllutöö kõrwalharudes

töötawad. § 2 Põllutööliste palga alammäär ja tööpäew määratakse maakonna segakomisjonide poolt iga aasta enne Jüripäewa eelolewa põllutööaasta peale kindlaks.

4. Kogukonna kohustest riigi vastu (§§ 508 - 523).

Wastawad õigusnormid on suuremalt jaolt muudetud.

5. Kogukonna hääd seisukorda alalhoidwad asutused.

a) Tagawarawilja magasin. §§ 524-589 asemel maksawad 11 juunil 1866 a. antud eeskirjad. Praegu wallaomawalitsused tagawarawilja magasinisi ei pea.

b) Walla kassa §§ 590 -602 ja

c) Waeste, haigete ja nõtrade eest hoolekanne §§ 603 -626 - wiimaste kahe liigi määruste asemel maksawad 11 juuni 1866 a. normid, mis omakorda hilisemate, ka Eesti Wabariigi, seadustega muudetud on.

III. jagu.

Kohtu ja politsei asutused.

1. Wallapolitsei- (§§ 646 - 659) kohta käi-
wad 1856 a. seaduse normid on 19 weebruari 1866 a.
seadusega muudetud ja 17 aprilli 1917 a. seadusega
ära kaotatud.

2. Mõisapolitsei - on 1866 a. seadusega muudetud
ja lõpulikult ära kaotatud 9 juuni 1888 a. seadusega.

3. Kohtu asutused , mis 1856 a. seaduse põhjal
tegutsesid on, peale wallakohtu, 9 juuli 1889 a.
seadusega ära kaotatud. Wallakohus jätkab tegewust,
kui walla waestelastekohus (seadus 18 nowembrist
1918 a. R.T. Nr. 1.1918 a. ja kohtuministri ringkirj
20 jaanuarist 1919 a. R.T. Nr. 4.1919 a.)

K o l m a s r a a m a t .

Kohtupidamise korrast - on 9 juuli 1889 a. sea-
dusega ära muudetud.

N e l j a s r a a m a t .

Eestimaa talurahwa eraõigus.

Eestimaa talurahwa eraõigus sisaldab eeskirje, mille järele talupojaseisusest isikute eraasju õiendada tuleb. Need seadused maksavad ka kõige kogukonna piirides elawate teiste maksualuste seisuste liikmete kohta¹⁾.

Eestimaa talurahwa eraõiguse walda kuuluwad talupoegade enestewaheliste õigussuhete reguleerimine ja kõik talurendi maaalal asuwad talukohad ja maatükid²⁾. Senäti seletuste Nr. 25-1902 a., Nr. 23-1899 a. ja Nr. 45-1909 a. järele, lahendatakse talurahwa isiklised õigussuhted kohalise (Eestimaa) maaõiguse järele ainult nende muudatuste ja wäljawõtetega, mis kohalises talurahwa õiguses ette on nähtud³⁾; kuid Balti eras.III kõite sissejuh.XIII järele tarwitatakse siiski üldseadust (III köidet) subsidiaarõigusena.

1) E.T.S. § 1045. 2) Balti eras.III kõide sissejuh.XII ja E.T.S. § 1046, 3) *Сыкобеніи. Своего Французскіи уза-
кониіи ныб. Пруданіи. мому і лнх 7.*

54.

Kuni 22 juunini 1917 a. , s. o. kuni 30 märtsi 1917 a. Eesti omavalitsuse seaduse maksma hakkamiseni, reguleerisid õiguslisi wahekordi mõisamaa territooriumil Eestimaa maaõigus (s.o. Balti eras. III köide), aga mõisast äralahutatud talumaa territooriumil kohaline talurahwa seadus. 22 juuni 1917 a. seadusega laienes küll walla territoorium, kuhu kuuluvad sest päewast arwates ka kõik endised mõisamaad¹⁾, aga endise mõisamaa territooriumil makswad Eestimaa maaõiguse normid pole seadusandlisel teel ära muudetud. Sellest võib järeldada, et 1919 a. maaseadusega (R.T. Nr. 78/79 -19191 a.) wõõrandatud mõisate maaaladel, mis asunikkele harrimiseks edasi antud makswad Balti eras. III köites sisaldawad kohalised (Eestimaa) maaõiguse normid edasi.

I j a g u .

Perekonnaõigus.

Normid, § § 1047 - 1056 , mis abiellumist ja selle tagajärgi korraldasi on abieluseadusega (27 okt.

1(A. Loorits. Wallaomavalitsuse wõimkond ja kohused lhk 8.

1922 a. R.T. Nr. 138 - 1922 a.) maksmapanemise seadusega (8 weebruaril 1923 a. R.T. Nr. 33/34 - 1923 a.) oma jõu kaotanud.

Muud perekonnaõigusesse puutuvad normid: 1) abikaasade waranduslised õigused (§§ 1057 - 1071) 2) wanemate wõimust (§§ 1072 - 1078) ja 3) eestkostmisest ja hoolekandest (§§ 1079 - 1105) on makswad.

II. j a g u .

Asiõiguslised (§§ 1106 - 1135) ja pärandusõiguslised (§§ 1136 - 1190) normid on makswad.

Wiies raamat.

Politselikud seadused -

on Wene ajutise walitsuse 17 aprilli 1917 a. „ajutise miilitsaseadusega“ ja eestiaegu „politsei seadusega“ (17 detsemril 1919 a.-R-T-Nr.4/5-1920 a.) makswuse kaotanud.

Kuues raamat

mis sisaldas norme:

1) Talurahwa koolid (§§ 1275 - 1282) on 25 ap-

rilli 1875 a. ja 26 jaanuari 1870 a. seadustega muudetud. Viimased on omakorda aga rea Eesti Wabariigiagaegsete seadustega oma maksuse kaotanud. (R.T. Nr. 5 -1918 a. , Nr.Nr. 70, 71- 1919 a. ja Nr, 75/76 - 1920 a.

2) Talurahwaasjade komisjonid (§§ 1283-1311)- on 17 aprilli 1893 a. seadusega ümbermuudetud Kubermangu talurahwaasjade ametkonnaks, kellele allusid ülemtalurahwakohtud ja talurahwaasjade komissarid. Viimane seadus on 22 juuni 1917 a. ja Eesti Wabariigiagaegsete seadustega (R.T.Nr. 4- 1919 a. ja Nr. 78- 1919 a.) oma jõu kaotanud.

3) Põllutöö komisjonidest (§§ 1312 - 1315).Need määrused on 22 juuni 1917 a. seadusega oma maksuse kaotanud .

1856 a. Eestimaa talurahwa seadusele on juurde lisatud määrused: „ Eestimaa kubermangus asuwate rootsisoost talupoegade" üle.

Nimetatud määrused maksawad Rootsi soost talupoegade kohta , kes Noorootsis, Wormsis ja teistel väikestel saartel asuwad. Need erimäärused põhje-

newad Rootsi kuningale poolt 2 septembril 1600 a. 9 weebruariil 1626 a., 20 nowembril 1650 a. ja 30 septembril 1685 a. antud priwileegiumite peal ja sisaldawad 1856 a. seadusest erinewaid norme talude rendi ja kogukonna korralduse üle.

Kolmas jagu.

Seadusandlus ja talurahwa olukord Põhja-Eestis peale 1856 a. seadust.

I.

1856 a. Eestimaa talurahwa seaduse teostamine.

1856 a. seadust valmistati aastakümneid, enne kui ta keisri kinnitamist leidis. Nimetatud seaduse valmistamine oli, kas mõisateenijate, kirikuõpetajate või mõisnikke eneste lähi talurahwale teatawaks saanud ja selle tõttu oodati ^{uut seadust} igatsusega. Kuid uus seadus ei rahuldanud talurahwast. Kõige pealt jäi rahwas arwamisele, et uus seadus tema awaldamisega maksma on hakkanud, sest seaduses oli üheks ajaks wõetud 9 juun. 1846 a., millest rahwas algaski lugema 10 aastat tähtaega, mis tar-

wis oli seaduse § 127 ettenähtud kergendatud teo-
 orjuse maksmahakkamiseks. Niisugune arwamine ei
 olnud küll õige, aga rahwas ei suutnud enesele sel-
 gekts teha seda, et kuidas see wõib olla, et uus
 seadus on antud, aga wana orjus kestab ikka endiselt
 edasi. Arwamises olles, et uus seadus on orjuse
 kergendamise mõttes jõusse astunud, jätsid mitmed
 wallad n.n. abiteo tegemata. Uuest seadusest wõis
 järeldada, nagu oleks kergendused mõisnikke eneste
 poolt antud, see ei meeldinud, sest rahwas arwas,
 et seadus pidi keisri poolt antama, pealegi puudus
 seaduseraamatul keisri nimi ja kull, millest järeldati,
 et mõisnikud olla uue seaduse oma kasuks
 ära wõlssinud ¹⁾.

Kõik nimetatud arusaamatused uue seaduse käsi-
 tamisel wiisid talurahwa ärewusesse ja mõnel pool
 koguni wastuhakkamiseni, mis iseäranis Mahtra mõi-
 sas tragilise kuju omandasid.

Neist talurahwa „mässudest“ on tähtsamad:

1) Waiwaru rahutused²⁾. Uue seaduse wäljajagamise
 järele tekkis suur käärimine Waiwarus, Auweres,

1) J. Reinthal. Mahtra sõda lhk 44-47, 2) seaisa-
 mas lhk 48 - 52.

Laagna ja Soldina peremeeste keskel, sest arwati, et uue seadusega on abiteo tegemine ära kaotatud. Nimetatud põhjustel jätsid Auwere peremehed 29 aprillil 1858 a. abiteo tegemise seisma. Kohalik haagrht ei saanud oma jõuga meestest jagu ja 2 mail kutsuti Narwast 20 sõdurit Auwere "rahutusi" maha suruma. Lugu lõppes sellega, et wastuhakkajate peamehed raudu pandi.

2). Hageris ja Kosel olid umbes sarnased arusamatused nagu Waiwaruski - kuhu ka sõjawägi kohale kutsuti korda looma.

3) Mahtra rahutused, ehk n.n. "Mahtra sõda".

Rahutuste põhjusteks oli asjaolu, et mõisnik sõnnikuweo-päiwi ei vähendanud, mida talupojad uue seadusega enestel arwasid õiguse olevat nõuda. Kokkupõrge talupoegade ja sõjawäe wahel tekkis 2 juunil 1858 a., kus sõjawäelastest kapten Boguzky surma ja üks major ja 12 soldatit haawata, talupoegadest aga 7 inimest surma ja paarkümmend haawata said.

Sõjakohus, kus rahutustest osawõtjate süüasi arutusel oli, mõistis 60 isikut surma ja wielele witsanuhtluse. Kindralkuberner ei olnud kohtuotsuse-

70.
ga nõus, waid arwas, et 8 suuremat süüdlast tuleb
sunnitööle saata ja 5 Siberisse asumisele, ülejäänutele
aga witsanuhtlust anda. 27 jaanuaril 1859 a.
kinnitas keiser kindralkuberneri arwamise ja karistus
saadeti täide.-

II.

Talurahwa rahutuste tagajärg.

Talurahwa rahutused Eestimaal wiisid walitsuse
arusaamisele, et uus seadus täielik ei ole ja pa-
randust nõuab. Puuduste kõrwaldamiseks anti 1856 a.
seaduse täiendamiseks : „ Täiendawad määrused ” 23
jaanuaril 1859 a. wälja. mis katseks kolmeks aastaks
maksma pandi. 7 aprillil 1862 a. kinnitati nad
weel 6 aasta peale. Peale seda pole neid „ määrusi
enam uuendatud, aga ära muudetud neid ka ei ole.

Tähtsamad punktid neis „ määrustes ” on : 1) Mõi-
saomanik peab ühes wallawanema ja tema abiga mõi-
sa ja talumaa piirid kindlaks määrama ja töö 1-ks
oktoobriks 1859 a. lõpetama. 2) Jgas mõisas pee-
takse „ laagrirahmat ”, millesse sisse kantakse
iga talu kohta käiwad rendilepingud. Rendi määra-

mise aluseks võeti rukki mõõdu asemele - rukki raskus, ja 3) § 127 tarvitati veel, kui kõrgemat rendimäära näitajat.

III.

Hilisemad seadused talurahwaelu korraldamiseks¹⁾.

1. 18 mail 1866 a. anti välja iseäralised määrused selleks, kuidas mõisad peavad taludest lahkuwatele rentnikkudele kahjutasu maksuma.

2. Teoorjus lõpetati 23 aprillil 1868 a. määrusega, mis 25 märtsil 1868 Eestimaa Kubermangu Teatajas avaldati.

3. 9 juuli 1863 a. „passiseadus“ andis talurahwale laialise liikumiswabaduse.

4. 19 weebruaril 1866 a. kinnitati Baltimaa kogukonna seadus.

5. 11 juunil 1866 a. kinnitati Baltimaa kogukondade hääkäekäegu määrused.

6. 17 aprillil 1893 a. asutati endise Talurahwaasjade komisjonide asemele Kubermangu Talurahwa

1) K. Päts. Eestimaa talurahwa seaduse arenemise ülewaade lhk 68 - 70.

72.
ametkond, milleles ametnikkude käes enamuse oli.

7. 9 juunil 1888 a. seati Baltimaale uued politseiasutused sisse.

8. 9 juulil 1889 a. asutati uued kohtud ja

9. Koolide korraldamise kohta on antud seadused 26 jaanuaril 1870 a. (õigeusu külakoolidele), 26 jaanuaril 1887 a. (algkoolid) ja 19 mail 1897 a. (rahwakoolide direktorite ametkond.

IV.

Talumaa müümine.

1856 a. seaduse § 201 lubab mõisnikkele talumaad müüa. Viimases küsimuses asusid mõisnikud esialgselt eitawal seisukohal, sest uhkus ei lubanud sallida mõisa naabruses iseseiswaid väikseid kinniswara omanikke . Kuid äranähes, et talumaade väljaarentimine kasulik ei ole selles mõttes , et rentnik ei püüa koha maawäärtust tõsta, selle wastu teeb kohaomanik kõik mis iial võimalik , et talu paremale järjele seada ja selle läbi suuremat sissetulekut saawõtada. Sarnane eeskujulik taluomanik saab teisele eeskujuks ja

73.
awaleb ka teisa talukohtade ostmisele , järel-
duseks on maahinna tõusmine, millest mõisnik
loomulikult hinnawahe wõidab.

Ka muude tegurid olid talukohtade ostmise
juures mõõduandwaks, nimelt : 1) ajuti tõusid
möödunud aastasaja 70 ja 80 aastatel lina ja
wiljahinnad ja püsisid pikemat aega. Talupoega-
dele tekkis arwamine, et hinnad kõrgeks jääwad-
ki, 2) Wõeti tarwitusele põllutöomasinad , mil-
le tõttu hulk tööjõudu wabaks sai ja maasoowijate
hulk suurenes¹⁾ ja 3) mõisnikke laenuasutuse
(Eestimaa mõisnikke krediitkassa) , mis 15. okt.
1802 a. asutati , juures awati 7 juulil 1864 a.
„ Eestimaa Laenukassa“, talupoegadele laenu and-
miseks talude ostmise juures.

Mõisnikke krediitkassa põhikiri muudeti ümber
kõigekõrgema kinnitusega 16 weebruaril 1898 a.
ja wõttis omale nimeks „ Eestimaa Mõisnikkude
Maa Krediitselts“¹⁾ . Nimetatud krediitselts te-
gutses kuni wiimase ajani. Hiljuti palus Eesti
Rahaministeerium Tallina-Haapsalu rahukogu Eesti-

1) A. von Gernet. Geschichte und System des bäuerl.
Agarrechs lhk 363.

maa Mõisnikemaade Krediitseltsi warandust hoolekande alla wõtta, sest 1919 aasta maaseadusega on Mõisnikke Krediitselts oma liikmed - mõisaomanikud kaotanud. Kohus otsustas palwet rahuldada¹⁾.

Eestimaa kubermang on üldse 1.758.271 des. suur, sellest on mõisamaad 884,284 des. ja talumaad 828,454 des. Rüütlimõisaid on 502 - 857.425 desatiniiga, kõige suurem mõis on 18.756 des., kirikumõisaid 50, kokku 6,664 des. maaga, suurem neist 651 des. ja landstellesid 43 - kokku 20,195 des. maad, suurem neist on 3669 des.²⁾. Metsa on 347.097 desat., sellest mõisamaa 327.341 des. ja talumaal 19.755 des.

Talusid ja saunakohtasid wõib suuruse järgi 3 liiki jaotada: 1) 1-15 desatiniilised 11360 talu 75768 des. maaga,

2) 15-60	"	17903	"	609040	"	"
3) üle 60	1	1800	"	144000	"	"

Umbes 12.000 talu on 26 miljoni rubla eest ära ostetud. Esimene talu osteti Põhja-Eestis 1851 aastal,

1) Waba Maa 17 maist 1925 a. Nr.112, 2) Eduard v. Bodisco Das Bauerland-Verkauf in Estland lhk 76, 77.

1853 a. - 4 talu , samuti ka järgmiseli aastale
4 talu. Elavam ostuaeg oli minewaaastasaja 80 aastal.

Segarendil on 14.118 talu ja 5862 talu puhtal naturaarendil¹⁾.

Nimetatud andmed on kokkuwõetud 31 detsembril 1899 a. Uuemaid andmeid talumaade müügi kohta ei olnud saadawal, kuid arwatawasti on arwud kuni 1919 a. maareformini tubliste talupoegade kasuks muutunud.

V.

L õ p p s õ n a .

Pilku tagasiheites 1856 a. Eestimaa Talurahwa arenemise peale , selgub , et Eestimaa maakorraldus selle poliitilise wõtluse wäli on olnud, mida Eestimaa rüütelkond oma senise kasude kaitseks ligi sada aastat imekspanewalt sitkelt on kaitsnud. Siit wõib õppida, kuidas kindlad asutused osawate juhtide käes ka kõige raskematest seisukordadest wälja pääseda wõiwad. Eestimaa on selle poliitika

1) M. Jürison. 1905, 1906 Punased aastad Eestis lhk 22- 27.

76.
eest head tasu saanud, sest kogu Eestimaa maakorraldus on igapidi tema kasude järele korraldatud¹⁾.

Ajad muutusid. Suure ilmaõja järelalusena tärkas ellu Eesti Wabariik, kelle pühamaks kohuseks jäi likwideerida maksew agraarpoliitika. Asutaw Kogu wõttis wastu 25 oktoobril 1919 aastal uue maaseaduse, mis lõpetas suurmaapidamise Eestis.

Lastes ekraanil mööduda agraarseadusandluse ajaloo, wõime konstateerida, et 1856 a. Eestimaa Talurahwa seadus oli üheks suuremaks werstapostiks agraarseaduse arenemisel Põhja-Eestis.

1) K. Päts. Eestimaa Talurahwa seaduse arenemise ülewaade lhk 71.

VI.

A l l i k a d .

- 1. Axel von Gernat. Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland. Reval 1901.
- 2. А. П. Бакумевити. Сборник указ. и раис. о крестьянах Дерптской губ. том 1. О поземельном устройстве крестьян. Ревель 1888.
- 3. А. П. Бакумевити. Записка о законополож. касавшихся крестьян Мухомор. губ. 1. Ревель 1890.
- 4. А. П. Бакумевити. Повещение о крестьянах Дерптской губ. 5 июня 1856 года. 2. Ревель 1891.
- 5. А. П. Бакумевити. Сборник указ. и раиср. о крестьянах Мухомор. губ. 2. Ревель 1891.
- 6. Eduard von Bodisco. Der Bauerland-Verkauf in Estland. Reval 1902.
- 7. Dr. F. G. von Bunge. Das liv-und esthländische Privatrecht I Theil. Dorpat 1838.
- 8. Der Ehste und sein Herr. Berlin 1861.
- 9. Dr. G. Merkel. Die freien Letten und Esthen Leipzig . 1820.
- 10. G. von Brevem. Meine erinnerungen an die Anfänge der zweiten Agrarreform in Esthland. Berlin. 1892.
- 11. J. Reinthal. Mahtra söda. Tallinn 1923.
- 12. A. Loorits . Wallaomawalitsuse wõimkond ja kohused. Tallinn.

- 13. K. Päts. Eestimaa Talurahwa seaduse arenemise ülewaade. Tallinn. 1911 .
- 14. Prof. Uluots. Agraarõiguse loeng.
- 15. Waba Maa Nr. 112 - 1925 a.
- 16. Mihkel Jürison. 1905, 1906 Punased aastad Eestis Peterburg. 1907 .
- 17. K. Päts cand. jur. Eestimaa Talurahwa seadus. Tallin. 1901.
- 18. B.E. Peükерн *Сборник законоположений о крестьянах в губернии Новгородской. Число 3. С. 101-102. 1898.*
- 19. T. Wares. Baltimaa wallakohtu seadus Tallin 1889.
- 20. A. Puxкерн *Учреждение крестьянского общества в имущественном отношении в России. Мускатов. 1860.*
- 21. J. Kärner. Talurahwa wabastamine Eestimaal. Tallinn 1916.
- 22. J. Sitska. Rootsiaegne mõisate tagasiwõtmine Liiwimaal.
- 23. N. Köstner. Rahwaarwu kaswamine Eestimaal. "Noor-Eesti " V. Tartus. 1915.
- 24. A. Saal Päril ja prii.
- 25. R. Berendsen . Eestimaa talurahwa wabastamise juubelipidu 1916 a.
- 26. Õigus ja Kohus. Õigusteadline ajakiri 1912 ja 1914 aastakäigud. Tallinn.

27. В. Буковкин.

Словъ Транскавказскъ Законникъ губерни
Трибалтійскисъ. Томъ I. Рига 1914г.

28. Päewaleht

Nr. 124 -1925 a.